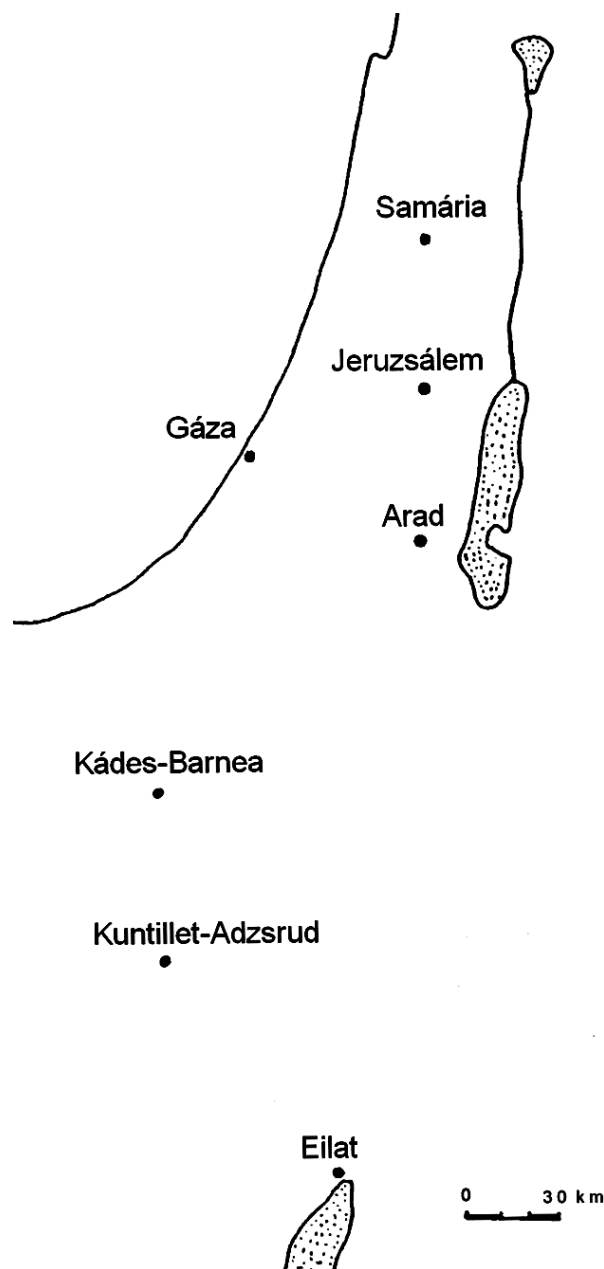

Nagy Adrienn (1982) egyiptológus-assziriológus, az ELTE BTK Egyiptológia Doktori Programjának hallgatója. Kutatási területe az ókori egyiptomi és mezopotámiai vallás kapcsolata, különös tekintettel a népi vallásosságra.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Huwawa-maszkok, Bész-tetoválások* (2006/3–4).

Bész és a „trónon ülő istennő”: a kuntillet-adzsrudi ábrázolások újraértelmezése

Nagy Adrienn

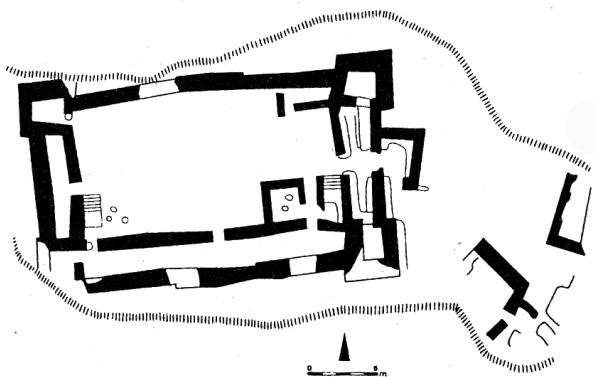
1. kép. A Sínai-félsziget északkeleti és a levantei partvidék délnyugati zónája (Gunneweg J. – Perlman I. – Meshel Z., „The Origin of the Pottery of Kuntillet 'Ajrud”: *IEJ* 35 [1985] 271, Fig. 1 nyomán)

1. Bevezetés: Bész Levantében a líbiai korban

Bész, a grimaszoló törpe istenség, a zene, a tánc, valamint a termékenység és testi örömök patrónusa, a szülés és születés védelmezője, aki megóvja a várandós nőket és a csecsemőket a gonosz szellemek ártó hatásaitól, az egyik legnépszerűbb védelmező alak volt az újbirodalmi Egyiptomban. Híre a bronzkorban az egyiptomi területeken túlra is eljutott, és az istenség furcsa törpét ábrázoló amulettek formájában ismertté vált a Mediterráneumban.¹ A vaskorban tovább növekedett népszerűsége annak ellenére is, hogy Egyiptom politikai gyengesége meglazította a korábbi, igen szoros kapcsolatokat a fáraók és a levantei királyok között. A líbiai korban (21–24. dinasztia, Kr. e. 1069–715) számos egészalakos Bész-amulett került elő az elő-ázsiai városokból, és elterjedt volt a Bész fejét külön ábrázoló típus is.² Ezek az darabok túlnyomó többségben fajanszból készültek, leletkontextusuk pedig sokrétű, hiszen templomokban, lakóházakban és sírokban is megtalálhatóak voltak. Bész a líbiai korban még egy karavánszerájban is megjelenik, Kuntillet-Adzsrudban, a Sínai-félsziget északkeleti részén (1. kép). Ez a lelőhely nemcsak a funkciója miatt különleges, hanem egyéb érdekességeket is rejt, ezért érdemes vele külön foglalkoznunk.³

2. Kuntillet-Adzsrud és a Pithosz A

Kuntillet-Adzsrud (Horvat Teiman) kb. 50 km-re délre fekszik Kádes Barneától azoknak a forgalmas kereskedelmi utaknak a mentén, amelyek a Mediterráneumot kötötték össze a Sínai-félszigeten keresztül a Vörös-tengerrel.⁴ A lelőhelyet (2. kép) három ásatási szezonban tárták fel 1975-76-ban a Tel-Avivi Egyetem Régészeti Intézetének munkatársai Prof. Zeev Meshel vezetésével.⁵ A régészek két épület romjaira bukkantak, ezek közül a nagyobbik 25 × 15 méteres alapterületű volt, és alaprajzában leginkább egy korabeli négytornyos erőd elrendezéséhez hasonlít.⁶ Ebben az épületben freskók nyomait és írott faltöredékek maradványait találták héber és föníciai nyelven, imákat, szavakat, vagy csupán különálló betűket formázva. Számos edény és töredéke is előkerült, valamint két olyan pithosz is (Pithosz A és Pithosz B), amelyet festett alakokkal és felirattal díszítettek.⁷ A freskók és az írásos emlékek a lelőhely

2. kép. Kuntillet-Adzsrud – a lelőhely alaprajza (Kőszeghy, M., Cseréplevelek. Héber feliratok a fogság előtti Palesztinából, Budapest, 2003, 123 nyomán)

izraeli-föníciai használatát valószínűsítik, egy olyan időszakban, amikor a két nép egyesítve indított kereskedelmi expedíciókat a térségbe, és tartotta ellenőrzése alatt a környék úthálózatát.⁸

A feliratok dedikációs és fohász-jellege miatt Meshel úgy vélte, hogy a lelőhely vallási funkcióval bírt a sínai hagyományoknak megfelelően, vagyis a Júdából a Vörös-tenger partja menti Eilatba, vagy a Sínai-félsziget déli része felé utazók szállhattak itt meg, és ők hagyták hátra az imákkal, fohászokkal díszített tárgyakat vagy az ilyen jellegű feliratokat a biztonságos továbbutazás reményében.⁹ Meshel szerint a lelőhely csak rövid ideig volt használatban, valószínűleg a Kr. e. 9. század közepe és 8. század közepe között.¹⁰ A feliratok paleográfiai vizsgálata alapján Prof. Lemaire ezt az időintervallumot leszűkítette II. Jeroboám uralkodására, azaz a Kr. e. 776–750 közötti időszakra.¹¹ A kutatástörténetben időközben megjelent egy olyan elmélet, amely szerint a lelőhely vallási központ helyett inkább mint karavánszeráj vagy úti állomás¹² funkcionált, és ez a nézet a tudományos diskurzusban mára már széles körben elfogadottá vált.

Kutatásunk szempontjából a leletek közül a nagyobbik épület ún. *bench room*-jában talált Pithosz A az érdekes. Ezen a pithoszon a következő motívumok szerepelnek (a peremtől lefelé haladva): ló – medve – oroszlán – egy azonosítatlan állat hátsó

3. kép. Az A jelzésű tárolóedényen talált ábrázolás részlete (Dever, W. G., „Asherah, Consort of Yahweh? New Evidence from Kuntillet ‘Ajrud’”: *BASOR* 255 [1984] 22, fig. 1. nyomán)

része – három kecske – oroszlán; a túloldalon pedig egy harci-kocsi elé fogott ló – kecske virágfüzérrel – két Bész-alak és egy lírán játszó, ülő alak – tehén-borjú kettős.¹³ Ezek a jelenetek votív felajánlást díszítő elemként értelmezhetőek.¹⁴ A két Bész-alak fölött egy héber áldóformula húzódik a következő szöveggel: [...] mondta: Beszélj [...]nak és Jauasának: megáldalak titeket a samáriai YHWH és az ő Aserája által¹⁵ (3. kép). Felfedezése óta ez a kis szöveg, pontosabban annak teológiai vonatkozásai és kapcsolata a pithosz ábrázolásaival szünni nem akaró vitát indított el, amely leginkább a következő pontok körül kristályosodott ki: 1. a Samáriai Jahve azonosítása; 2. Asera/asera azonosítása és a birtokos rag problematikája; 3. a jelenet meghatározása: a lírán játszó nő és a két Bész-alak egy jelenetet képeznek-e, vagy külön kezelendők; 4. a két Bésznek látszó alak azonosítása, 5. a lírán játszó ülő nőalak azonosítása; 6. a pithoszon látható felirat és kapcsolata a lírással és a két Bész-alakkal, amely fölött megjelenik.

Noha bizonyos, hogy a pithoszon megjelenő alakok a korabeli egyiptomi művészeti hatások és motívumkincs befolyása alatt állnak, mégsem kaptak számottevő figyelmet az egyiptológiai kutatásokban. A következőkben ezért röviden összefoglalom a két Bész-alak és a „trónon ülő istennő” jelenetével foglalkozó kutatási eredményeket, és ismertetem az azokban található nehézségeket, továbbá azokat a kérdéseket, amelyeket ezek az elméletek nem tudnak megnyugtatóan lezárni. Ezt követően egy olyan nézőpontot ajánlok a problémák megoldására, amely az egyiptológiai megközelítésen keresztül indíthat új vitát a tudományos párbeszédben.

3. Az értelmezések problémái

A két Bész-alak azonosítása néhány kutató szerint nem egyértelmű. Meshel szerint a jobb oldali alak valóban Bészt ábrázolja, a másik viszont egy eddig azonosítatlan istenség, aki a trónon vagy széken ülő nőalakkal együtt jeleníti meg Jahvét és női párját, Aserát, a felettük elnyúló feliratnak megfelelően.¹⁶ Gilula úgy véli, hogy a két hasonló alak vonásai, a fülek és az orr nem oroszlánjellegűek, mint Bésznel, hanem inkább hasonlítanak egy szarvasmarháéhoz; ráadásul a két alak szerinte különböző nemű: a bal oldali hím, tehát bika, a jobb oldali pedig a tehén, így ők ketten testesítik meg Jahvét és Aserát.¹⁷ Mások szerint a két hasonló figura Bészt ábrázolja, hiszen felismerhetőek tipikus ismertetőjegyei: a tollkorona, az öv, a fark, a furcsa lábak és a pöttyözés a testen.¹⁸ A két alak nemének eldöntése azonban itt is gondot okoz, bár véleményem szerint Bész jellegzetessége éppen az, hogy gyakran viseli magán mindkét nem nemi jellegét, különösen a vaskorban, ezért ennek a vitának nincs különösebb jelentősége. Mindenesetre Christian Herrmann, aki százával vizsgálta korabeli levantei Bész-amuletteket, úgy gondolja, hogy a bal oldali fiú, a jobb oldali pedig androgün Bész-alak.¹⁹ Eszerint az értelmezés szerint tehát közülük egyik sem ábrázolhatja Jahvét vagy Aserát.

Ami az ülő, lírán játszó alakot illeti, az ő nemének meghatározása is gondot okoz. Hadley szerint a haj vagy paróka stílusa és hossza, a ruha, amely női és férfi viseletnek egyaránt beillik, inkább valószínűsítene egy férfit (királyt vagy herceget), mint nőt.²⁰ Az alak egyértelműen megformázott mellei viszont arra vezették a kutatók többségét, hogy nőt lássanak a lírás alakban,

4. kép. Fajansz amulettek (Bulté, J., *Talismans Egyptiens d'heureuse maternité. «Faïence» bleu-vert B pois foncés*, Paris, 2005², pl. 1 1c, pl. 27-Doc. 125, pl. 23 23a, pl. 30 30c. nyomán)

egy papnőt, királynőt vagy istennőt, akit Dever magával Aserával azonosít.²¹ A kérdés tovább bonyolódik, ha megpróbáljuk összekapcsolni az Aserára vonatkozó régészeti és írásos forrásokat. A deuteronomisták nem tekintették Aserát istennőnek, hanem úgy írtak róla, mint faszoborról a héber templom oltára mellett, amelynek az imádása ellen a próféták aktívan felléptek. Az ugariti, kanaáni és egyiptomi források szerint azonban Asera népszerű istennő volt, akit sokfelé tiszteltek az ókori Szíria, Palesztina és Egyiptom területén. Mindazonáltal az írásos források nem hozzák semmilyen kapcsolatba a lírát vagy a zenét Aserával; az ábrázolások fekvő vagy álló meztelen nőként mutatják, nem pedig pöttyözött mintás ruhát viselő, trónon vagy széken ülő, lírás alakként. Az ülőalkalmatosság pontos meghatározása, hogy trónról vagy egy egyszerű székről van-e szó, újabb vitát nyitott a tudományos szakirodalomban, hiszen ez közelebb vihet afelé, hogy eldöntsük, emberi vagy isteni alakot mintáztak-e meg. Dever a szfinx- vagy kerub-trón három ismertetőjegyét vélte felismerni a szóban forgó ábrázoláson: a lábat, amely oroszlánmancsban végződik, az oldalpaneleket, amelyek a szfinx vagy kerub szárnyait ábrázolják, valamint a rövid háttámlát.²² A trónokat általában kísérő zsámoly azonban hiányzik, ezért Hadley és Beck szerint, akik egyiptomi párhuzamokat is említenek, nem trón látható a pithoszon, csupán egy szék.²³ Az egyetlen dolog, ami biztosnak tűnik az ülő alakokkal kapcsolatban, hogy a kezében egy lírát (a bibliai *kinnor*) tart.²⁴

További spekulációkra ad okot a jelenet meghatározása. A három alak vajon együtt alkot egy jelenetet, vagy két külön jelenetet képeznek úgy, hogy a két Bész-alak összetartozik, az ülő lírás pedig tőlük függetlenül, külön értelmezendő? Beck az egyiptomi alkotások alapján úgy véli, a két táncoló Bész-alak és a lírás között, aki a zenét szolgáltatja az ő táncukhoz, kapcsolat van, és ezért egy jelenetről van szó.²⁵ Lemaire úgy gondolja, a lírás különösebb jelentőség nélkül, egyszerűen a Bész-alak kíséretében jelenik meg.²⁶ Dever véleménye szerint Aserát láthatjuk a jeleneten, akit két, apotropaikus funkciót ellátó Bész-alak kísér; tehát a résztvevők között hangsúlyos a kapcsolat.²⁷ Hadley másként vélekedik: szerinte két jelenetet ábrázolt a mester (vagy több mester), mert az alakok orientációja eltérő; különben is miért kísérne Jahve párja olyan jelentéktelen istent, mint amilyen az egyiptomi Bész?²⁸ Dever és Hadley mindenesetre egyetértenek abban, hogy itt a Bész-alakok bajelhárító funkcióban jelennek meg, és ezt támaszthatja alá az a tény is, hogy a pithosz a belső udvar felőli bejáratnál került elő, hogy megóvja az ott alvó utazókat és állatokat az éjszaka sötétjének idején.²⁹ A Bész-alakon és az ülő nőalakon megjelenő pöttyözésre a kutatók többféle magyarázatot is találtak, de egyik sem meggyőző: az udzsat-szemek³⁰ kapcsolata Bésszel, illetve megjelenése a testén talán indokolt, bár akkor is csak későbbi korokra jellemző, ám kapcsolata a lírással egyelőre magyarázat nélkül áll; a pöttyök megjelenése a lírásán, mint a midjáni³¹ jellegzetesség pedig azért nem meggyőző, mert a pöttyözés pontosan ugyanolyan természetű a Bész-alakokon is – tehát velük együtt kezelendő –, és nem a vonalak mentén van felfestve, mint a midjáni áruk esetében.³²

A fenti rövid ismertetés alapján a következő kérdések várnak tisztázásra: 1. Egy jelenetet képez-e a három alak? 2. Mi a kapcsolat a két Bész-alak és a lírás között? 3. Mi a két Bész-alak funkciója a pithoszon? 4. Mi a szerepe a pöttyöknek a lírásán és a Bész-alakokon? 5. Kicsoda a lírás?

4. Az ábrázolások újraértelmezése: Bész, Hathor-Basztet és Bubasztisz

Úgy gondolom, a vizsgált alakok forrása Egyiptomban keresendő. Ismerünk ugyanis egy érdekes tárgycsoportot a líbiai korból, a Nílus-delta területéről, Bubasztisz városából,³³ amely a fentiek közül több kérdést megválaszolhat, és számos problémát oldhat meg. Kékes-zöld fajansz amulettekről van szó, amelyeket barnás-feketés pöttyökkel borítottak be³⁴ (4. kép). Ezek a darabokon Bész látható, egyedül vagy egy olyan törpe vállain ülve, mint a Ptah-törpe – aki küllemben Bészhez képest sokkal inkább emberi jellegű –, és/vagy különböző állatokkal, pl. libákkal, majmokkal, kosokkal vagy békákkal együtt, esetleg egy másik Bész vagy két kis Bész társaságában, datolyapálmával, papirusszal, rozettával. Bészen kívül a pöttyözött fajanszok ábrázolhatnak más alakokat is, például majmot, macskát, emberi fejet, vagy többnyire rövid parókat viselő, zenélő, táncoló, álló vagy ülő nőket.³⁵ A tárgycsoport katalógusát összeállító egyiptológus, Jeanne Bulté szerint ezek az alakok a termékenység és az újszülött táplálása, illetve a szépség és zene ikonográfiájának kedvelt témáihoz tartoznak.³⁶ A lelőhely, Bubasztisz I. Oszorkon (22. dinasztia, Kr. e. 924–889) és II. Oszorkon (Kr. e. 874–850) uralkodása alatt vált dinasztikus központtá: a két uralkodó helyreállította a kultuszokat, valamint felújította és továbbépítette a templomokat.³⁷ A kultuszok között Bubasztisz oroszlán-macskais-tennőjének, Basztetnek a kultusza élvezett kitüntetett figyelmet.³⁸ Az istennő imádata itt az Óbirodalomig nyúlik vissza. A Középbiradalomban a várostól nem messze, Zagazignál külön macskatemetőben ápolták a szent állatok kultuszát.³⁹ Basztet megjelenik a királyi ideológiában is: az Újbirodalomban I. Széti (19. dinasztia, Kr. e. 1294–1279) titulájában szerepel a „Basztet fia” cím.⁴⁰ Basztet Bubasztiszban a III. Átmeneti korban érte el népszerűsége csúcspontját, amikor a város a már említett I. Oszorkon dinasztijának kiemelt központja lett.⁴¹ Basztet természete nehezen kiismerhető, mert alakjában a macska kedvessége és játékosága hamar összeolvadt az oroszlán erejével és vérszomjával: az utóbbit megtestesítő Tefnut és Szahmet istennőt már az Óbirodalom korában együtt említették Basztettel. A Középbiradalomban az is-

5. kép. Macskafejű törpe
(Langton, N., „Further Notes on Some Egyptian Figures of Cats”: *JEA* 24 [1938] 54–58, pl. IV 6. nyomán)

6. kép. Basztet és Bész együtt ábrázolva (Langton, N., „Further Notes on Some Egyptian Figures of Cats”, pl. IV 2. nyomán)

tenő átvette Mut aspektusait.⁴² Basztet és Hathor szoros kapcsolata is az Óbirodalomra nyúlik vissza, ahol már Sepszeszkaf (4. dinasztia, Kr. e. 2502–2498) címei között is feltűnik a „Hathor-Basztet szeretettje”.⁴³ A későbbi korokban Basztet volt az az istennő, aki védelmezte a Két Országot, azonosulva Ré szemével és Hathor-Tefnuttal, a *Távoli Istennővel*.⁴⁴ A III. Átmeneti kori Bubasztisz Basztet égisze alatt a különböző teológiai irányzatok, eszmék és hagyományok olvasztótégelyévé vált (5. kép); a macskais-tennő több isten- és istennő-alakon is nyomot hagyott. Talán a legérdekesebb példa éppen egy táncoló, macskafejű törpét, vélhetőleg Bész ábrázoló faszobor, de vannak olyan kisbronzok is a 26. dinasztia idejéből, amelyeken Basztet és Bész együtt jelenik meg, vagy amelyeken Bész több macskával együtt látható (6. kép).⁴⁵ A bubasztiszi fajanszok macskái Basztetet jelenítik meg, a nőalakok pedig Bulté szerint az ő, illetve egy korabeli bubasztiszi formájának, Hathor-Basztetnek a papnőit ábrázolják.⁴⁶

De miért érdekes ez számunkra? Mert ezek az Egyiptomban készített pöttyös fajanszok Egyiptomon kívül, Levante területén is előkerültek: hogy csak a nőket ábrázoló darabokat említsem, egy meztelen női amulett Jerikóból (22. dinasztia kora),⁴⁷ két másik női amulett Dánból (Dan 13626, L. 3156 és Dan 12156, L. 2323), a 9. és 9–8. századra datált rétegekből, amelyeket ma a Jeruzsálemi Múzeum őriz (7. kép),⁴⁸ egy másik töredék, amely szintén egy nőt ábrázol, Szidónból (AO 1332 b), és egy publikálatlan darab (AO 11069) valahonnan Szíriából, ma a Musée du Louvre gyűjteményében.⁴⁹ Ezek a leletek azt mutatják, hogy Levantében is ismertek olyan fajanszok, amelyek Egyiptomban (pl. Bubasztiszban is) készültek. Bész, Hathor és Basztet korábban is ismert volt a térségben, hiszen Hathor már az egyiptomi Óbirodalom idején megjelent Bübloszban, a levantei partokon fekvő kereskedővárosban, amely több évezreden át intenzív kapcsolatokat ápolott Egyiptommal, és ott Hathor hamar szinkretisztikus viszonyba került a helyi istennővel, Baalat Geballal (Büblosz Úrnője).⁵⁰ Hathor a Sínai-félszigeten is tiszteletnek örvendett, Magarában mint a „türkiz úrnője”, a Timna-völgyben pedig temploma is volt a 19–20. dinasztia alatt,⁵¹ akárcsak Szerabit-el-Hadimban, a Középbiradalomtól kezdve kimutathatóan VI. Ramszesz uralkodásáig.⁵² Ez utóbbi helyen egyébként Bész is megjelent, mert a leletek között volt

7. kép. Fajansz amulett Dánból
(Biran, A., „The Temenos at Dan”: *Eretz-Israel* 16
[1982] 30 nyomán)

egy Bész-váza II. Ramszesz dedikációs feliratával.⁵³ Hathort, az idegen országok úrnőjét könnyen összekapcsolták az egyiptomi hódítások nyomán az anyaországba eljutó levantei istennőkkel is: Aserával (akit valószínűleg Qudsu néven is ismertek), Anattal és Asztartával.⁵⁴

5. Az átvétel: Egyiptom és Levante kapcsolatai a líbiai korban a Pithosz A keletkezési idejéig

Amint azt a líbiai kori nőket ábrázoló levantei pöttyös fajanszok felsorolásakor láthattuk, annak ellenére, hogy Egyiptom a korábbi hatalmához képest politikai értelemben lényegesen gyengébb volt, kulturális (jelen esetben művészeti és vallási) ereje és kisugárzása korántsem csökkent, és irányzatai tovább hatottak a levantei világ eszmerendszerére. De hogyan jutottak el ezek a kis fajanszok olyan izraeli-föníciai területekre, mint Dán, Szidón, Jerikó, és hogyan jutott el a motívum Kuntillet-Adzsrudba legkésőbb Kr. e. 776–750 között? Az átvétel útjához tekintsük át röviden Egyiptom kapcsolatait Levantával a líbiai korban, szem előtt tartva a pithosz keletkezését. I. Sesonk és az Oszorkonok Bübloszban előkerült királyszobrai azt mutatják, hogy Egyiptomnak sikerült fenntartania a korábbi jó kapcsolatokat a nagy levantei kereskedelmi központtal.⁵⁵ Egyiptom fontos kereskedelmi partnere volt Szidónnak és Türosznak is ezekben az időkben.⁵⁶ Mivel úgy tűnt, Egyiptom nem táplál nagyszabású birodalmi expanziós törekvéseket a térségben, viszont feltűnt egy új hatalom, Asszíría keleten, amely II. Assur-nászir-apli (Kr. e. 883–859) és III. Sulmánu-asarídu (Kr. e. 858–824) vezetése alatt komoly fenyegetést jelentett az

elő-ázsiai kisállamokra, Izrael Egyiptom támogatását kereste az új ellenség ellen. A szövetség Egyiptom és Izrael között több mint egy évszázadig tartott,⁵⁷ tehát javában érvényben volt a kuntillet-adzsrudi Pithosz A korában is. Redford szerint a fáraó és Júda, illetve Izrael uralkodói rendszeresen kommunikáltak egymással.⁵⁸ A pithosz egyiptomi indíttatású rajzainak keletkezése tehát egybeesett az egyiptomi és levantei politikai és kereskedelmi kapcsolatok megújulásával, amely éppen ekkor, a Kr. e. 8. században érte el újabb csúcspontját.⁵⁹

Hathor-Basztet kultusza is fénykorában volt Egyiptomban a pithosz idejében, így az ilyen amulettek exportja a Kr. e. 8. században, illetve az egyiptomi forrásból merített rajzok Kuntillet-Adzsrudban nem meglepőek. A kérdéses időszakban két dinasztia uralta az egyiptomi Deltát, és mind a 22., mind a 23. dinasztia fáraói élénken ápolták Bastzet kultuszát: Bastzet megjelent a címeik között (III. Sesonk, „Basztet fia” – 22. dinasztia) és a trónneveikben is (Pedubaszt, 23. dinasztia),⁶⁰ ami azt támasztja alá, hogy a 22. dinasztia virágkorától (I. Sesonk, Kr. e. 945–924) jó 150 éven keresztül (III. Sesonk, 22. dinasztia, Kr. e. 825–773 és Pedubaszt, 23. dinasztia, Kr. e. 818–793), a pithoszunk koráig az istennő kitüntetett szerepet töltött be az egyiptomi királykultuszban.⁶¹

6. A két Bész és a trónon ülő nőalak jelentése

Visszatérve a pithosz vizsgált jelenetéhez, a fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a két Bész-alak és a lírás mint díszítőelem a bubasztiszi fajanszok motívumkincsében is megtalálható, és elképzelhető, hogy egyenesen onnan származik. Úgy gondolom, hogy a két Bész-alak azonosításához nem fér kétség, hiszen Bész több ismert jellegzetessége látható a rajzokon: a tollas korona, az oroszlánra emlékeztető arc, az öv, a pöttyözés, a görbe lábak, a farok, illetve a test és az arc frontális ábrázolása. A lírás véleményem szerint nőnemű, valószínűleg a Hathor-Basztet kultuszt szolgáló egyik papnő, esetleg maga az istennő. Bész asszociációja Hathorral korántsem új keletű, kettejük kapcsolata az Újbirodalom korában vált szorossá. Bész funkciója a pithoszon az istennő vagy papnője mellett kapcsolatban áll termékenységi és apotropaikus természetével. A nőalak pöttyözése azonos természetű Bész pöttyözésével, ami a két alakot egyértelműen összekapcsolja, és a fajanszokéval együtt valamiféle termékenységi-bajelhárító funkcióra utal.⁶² Az alakok kivitelezése nem követi pontosan a feltételezett egyiptomi eredeteket, az ikonográfiai kidolgozás beágyazódik a helyi, kevert művészeti-vallási környezetbe. A nőalak rövid, pöttyözött parókája a fajanszokról már ismert, rövid, dús, tömött hajviselést stilizált, kétdimenziósra redukált mása, a pöttyözéssel egyszerűsítve adja vissza a hajfürtöket. A lírás ülőalkalmatossága nem feltétlenül trón, beillik egyszerű széknek is, amelyet az újbirodalmi síreliefeken gyakorta láthatunk. A ruha jellegzetes, térd alattig érő, lábfejet és bokát fedetlenül hagyó fazonja is jól felismerhető az egyiptomi fajanszokon. Az egyiptomi forrást tekintve tehát a pithoszon valószínűleg Hathor-Basztet vagy az istennő papnője jelenik meg; ám nehéz eldönteni, kinek tekintette őt a levantei, illetve sínai hagyomány. A kérdés tisztázásához tudnunk kellene, melyik istennővel azonosították a térség-

ben az egyiptomi Hathort. Az ellenkezőjéről vannak adataink: Egyiptomban az idegen istennők közül Aserát, Anatot és Asztartét hozták kapcsolatba Hathorral, ám hogy Levantéban ezek közül melyikkel azonosították az istennőt, arra nincsen forrás. Hathor, anyai és termékenységügyi aspektusain, valamint az idegen országokhoz való kötődésén túl faistennő és az ég istennője is volt,⁶³ és a már említett levantei istennők is hasonlóan összetett szerepkört láttak el.⁶⁴ Mindezek fényében a pithoszon futó felirat és a jelenet közötti kapcsolat természete egyelőre nem határozható meg.

Végezetül hadd hívjam fel a figyelmet Hathor egyik szerepkörére, amely Aserával hozhatja leginkább kapcsolatba a

levantei istennők közül. Hathort, Kuntillet-Adzsrudot, továbbá a Vörös-tenger és Eilat, a kikötőváros felé igyekvő karavánutakat az istennő egyik aspektusa kapcsolja össze: Hathor volt a hajósok védőistennője, őhöz imádkoztak a tengerészek a jó utazásért és biztonságos visszaérkezésért.⁶⁵ Figyelembe véve Kuntillet-Adzsrud funkcióját – karaván-szeráj, útiállomás az Akabai-öböl és a Vörös-tenger felé –, talán érthetőbbé válik Hathor, illetve a bubasztiszi Hathor-Basztet istennő vagy papnőjének felbukkanása a kuntillet-adzsrudi pithoszon.

Jegyzetek

A cikk a kérdéskörnek és a hozzá kapcsolódó elméleteknek a rövid összefoglalása, amely előadás formájában elhangzott a IX. *Current Research in Egyptology* kongresszuson 2008. január 11-én, Manchesterben. A magyar verzióban a helynevek és istennevek átírásához a következő szakirodalmat használtam fel: Kákosy László, *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*, Budapest, 1998; J. Baines – J. Malek, *Az ókori Egyiptom atlasza*, Budapest, 1992; M. Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza*, Budapest, 1992; Kőszeghy Miklós, *Cseréplevelek. Héber feliratok a fogság előtti Palesztinából*, Budapest, 2003. Az uralkodási dátumokat Shaw és Roaf munkái nyomán adom meg: I. Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford – New York, 2000; M. Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza*.

- 1 C. Herrmann, *Die ägyptischen Amulette der Sammlungen BIBEL+ORIENT der Universität Freiburg Schweiz. Antropomorphe Gestalten und Tiere* (Orbis Biblicus et Orientalis: Series Archaeologica 22.), Freiburg–Göttingen, 2003, 18.
- 2 Ilyen városok Akzib, Askelón, Lákis, Tell-Abú-Havam, Tell-Fára Dél, Tell-Gemme, Seh Zuvejid, Gézer, Megiddó, Jerikó, Dór, Palmahím, Tel Rehov, Jezreel, ahonnan egészalakos amulettek kerültek elő. Bész fejét ábrázoló darabokat Bét-Semes, Tell-el-Hulefi, Tell-esz-Szafi, valamint Lákis, Megiddó, Tell-Fára Dél, Gézer, Askelón és Tel Rehov lelőhelyein találtak – C. Herrmann, *Ägyptische Amulette aus Palästina/Israel. Mit einem Ausblick auf ihre Rezeption durch das alte Testament* (Orbis Biblicus et Orientalis 138), Freiburg–Göttingen, 1994; *Ägyptische Amulette aus Palästina/Israel II.* (Orbis Biblicus et Orientalis 184), Freiburg–Göttingen, 2002; *Ägyptische Amulette aus Palästina/Israel. Band III.* (Orbis Biblicus et Orientalis: Series Archaeologica 24), Freiburg–Göttingen, 2006.
- 3 A továbbiakban két megjelölést használok Bészre: Bész, illetve Bész-alak. A megkülönböztetésnek értelmezési okai vannak: nem tudjuk ugyanis, hogy az egyiptomi területeken kívül, a fogadó kultúrában milyen státusszal illették Bészt; olyan helyet foglalt-e el a helyi istenvilágban, mint eredeti otthonában, Egyiptomban, vagy nem. Az új területeken Bész eredeti szerepkörét és ikonográfiáját bizonyosan ismerték, tudták, hogy mitől véd meg, mi ellen és hogyan harcol, és ezt milyen más istennel együtt teszi; ám nem tudjuk, hogy Egyiptomon kívül, a különböző helyi kultúrákba beilleszkedve istennek tekintették-e, illetve hogy milyen néven vették át – ez utóbbira vonatkozóan egyetlen forrásunk van, az Amarna-levelek tábláinak egyikében. Amikor tehát az egyiptomi Bészről írok, a Bész megjelölést használom, amikor viszont a fogadó kultúrában próbálok értelmezni a szerepét, pl. az adott pithoszon, akkor Bész-alakként utalok rá.
- 4 Z. Meshel, „Kuntillet-Ajrud (Nord Sinai). Communication de Zeev Meshel”: *RB* 84 (1977) 270.

- 5 J. M. Hadley, „Some Drawings and Inscriptions on Two Pithoi from Kuntillet ‘Ajrud’”: *VT* 37 (1987) 180.
- 6 Z. Meshel, „Kuntillet-Ajrud (Nord Sinai)...”, 270.
- 7 P. Beck, „The Drawings from Horvat Teiman (Kuntillet ‘Ajrud’)”: *Tel Aviv* 9 (1982) 4.
- 8 A. Lemaire, „Date et origine des inscriptions hébraïques et phéniciennes de Kuntillet ‘Ajrud’”: *SEL* 1 (1984) 137.
- 9 Z. Meshel, „Kuntillet-Ajrud (Nord Sinai)...”, 273.
- 10 Z. Meshel, „Kuntillet-Ajrud (Nord Sinai)...”, 272.
- 11 A. Lemaire, „Date et origine des inscriptions hébraïques et phéniciennes...”, 139.
- 12 J. M. Hadley, „Some Drawings and Inscriptions...”, 184.
- 13 P. Beck, „The Drawings from Horvat Teiman...”, 4.
- 14 W. G. Dever, „Asherah, Consort of Yahweh? New Evidence from Kuntillet ‘Ajrud’”: *BASOR* 255 (1984) 21.
- 15 Kőszeghy M., *Cseréplevelek*, 121.
- 16 J. M. Hadley, „Some Drawings and Inscriptions...”, 188.
- 17 J. M. Hadley, „Some Drawings and Inscriptions...”, 188–89.
- 18 O. Keel – C. Uehlinger, *Göttinnen, Götter und Gottessymbole. Neue Erkenntnisse zur Religionsgeschichte Kanaans und Israels aufgrund bislang unerschlossener ikonographischer Quellen* (Questiones Disputatae 134), Freiburg im Breisgau, 1992, 246; P. Beck, „The Drawings from Horvat Teiman...”, 27–31; W. G. Dever, „Asherah, Consort of Yahweh?...”, 25–26; C. Herrmann, *Ägyptische Amulette aus Palästina/Israel I...*, 275–276.
- 19 C. Herrmann, *Ägyptische Amulette aus Palästina/Israel I...*, 276; Keel – Uehlinger, *Göttinnen, Götter und Gottessymbole...*, 246.
- 20 J. M. Hadley, „Some Drawings and Inscriptions...”, 198–202.
- 21 S. M. Olyan, *Asherah and the Cult of Yahweh in Israel* (The Society of Biblical Literature Monograph Series no. 34), Atlanta, 1988, 30; W. G. Dever, „Asherah, Consort of Yahweh?...”, 24; J. M. Hadley, „Some Drawings and Inscriptions...”, 189.
- 22 W. G. Dever, „Asherah, Consort of Yahweh?...”, 24–25.
- 23 M. Hadley, „Some Drawings and Inscriptions...”, 205–7; P. Beck, „The Drawings from Horvat Teiman...”, 34–35.
- 24 P. Beck hivatkozása Meshelre: „The Drawings from Horvat Teiman...”, 35; vö. N. Avigad, „The King’s Daughter and the Lyre”: *IEJ* 28 (1978) 146–151.
- 25 P. Beck, „The Drawings from Horvat Teiman...”, 35.
- 26 J. M. Hadley hivatkozása Lemaire-re: „Some Drawings and Inscriptions...”, 189.
- 27 W. G. Dever, „Asherah, Consort of Yahweh?...” 26, 30.
- 28 J. M. Hadley, „Some Drawings and Inscriptions...”, 195.
- 29 J. M. Hadley, „Some Drawings and Inscriptions...”, 196.
- 30 Egy (ép) szemet ábrázoló szimbólum, ami rendkívül sokrétű és összetett jelentéstartalommal bír. Ebben a kontextusban a szemmel

- verés és más ártó hatások ellen véd. Bővebben lásd Kákósy L., *Az ókori Egyiptom története...*, 358.
- 31 A Biblia szerint Midján Ábrahám fia volt, leszármazottai a Jordántól keletre, valamint a Holt-tengertől keletre és délre telepedtek le, és a Sínai-félsziget egy része is az uralmuk alá tartozott a Kr. e. 12–10. század idején. A midjáni kultúra jellegzetessége a kézzel formázott, pöttyözött edény, az ún. midjáni áru, ami Edóm területéről került elő. Bővebben lásd <http://en.wikipedia.org/wiki/Midian>.
- 32 J. M. Hadley, „Some Drawings and Inscriptions...”, 197–198.
- 33 J. Yoyotte: J. Bulté, *Talismans Egyptiens d'heureuse maternité. «Faïence» bleu-vert à pois foncés*. Paris, 20052, 8.
- 34 A szakirodalomban „*glaçure bleue-verte à pois foncés bruns et noirs*”.
- 35 J. Bulté, *Talismans Egyptiens...*, 11.
- 36 Uo.
- 37 E. Naville, *Bubastis*. Eighth Memoir of the Egypt Exploration Fund (1887–89), London, 1891; E. Naville, *The Festival Hall of Osorkon II in the Great Temple of Bubastis* (1887–89), Tenth Memoir of the Egypt Exploration Fund, London, 1892.
- 38 H. Bonnet, *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin, 1952 80–82; *Lexikon der Ägyptologie I*: „Bastet” 628–630; uo.: „Bubastis” 873–874.
- 39 E. Naville, *Bubastis...*, 53–55.
- 40 *LdÄ I*: „Bastet” 629.
- 41 L. Habachi, *Tell el-Dab'a I: Tell el-Dab'a and Qantir. The Site and its Connection with Avaris and Piramesse*, Wien, 2001, 92–93, vö. E. Naville, *Bubastis...*, 50–51. A bubasztiszi Hathor-kultuszhoz és a Basztet-templom Hathor-fejes oszlopaihoz lásd S. Allam, *Beiträge zum Hathorkult (bis zum Ende des Mittleren Reiches)* (Münchener Ägyptologische Studien 4), Berlin, 1963, 91–92.
- 42 *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte...*, 80–81.
- 43 *LdÄ I* 629.
- 44 Uo.; C. Desroches-Noblecourt, *Amours et fureurs de La Lointaine. Clés pour la compréhension de symboles égyptiens*, Paris, 1995, 33.
- 45 N. Langton, „Further Notes on Some Egyptian Cats”: *JEA* 24 (1938) 56–57.
- 46 J. Bulté, *Talismans Egyptiens...*, 106.
- 47 J. Bulté, „«Faïence à pois» inédites: Bès et le lion, jeunes filles nues, patèques”: *Bulletin de la Société Française des Fouilles de Tanis* 17 (2003) 12.
- 48 J. Bulté, *Talismans Egyptiens...*, 70–71 bibliográfiával; A. Biran, „Tel Dan”: *IEJ* 28 (1978) 269–270, pl. 53 C.
- 49 J. Bulté, *Talismans Egyptiens...*, 65.
- 50 G. Scandone Matthiae, „Hathor Signora di Biblo e la Baalat Gebal”: E. Acquaro et al. (szerk.), *Atti del II Congresso Internazionale di Studi Fenici e Punici. Roma, 9-14 Novembre 1987*. Vol. 1. Roma, 1991, 401–406; G. Scandone, „Nut a Biblo: un aspetto di Hathor”: *SMEA* 47 (2005) 273–276.
- 51 *LdÄ II* 1025.
- 52 A.H. Gardiner – T. E. Peet – J. Čerňý, *The Inscriptions of Sinai. Part II. Translations and Commentary*. Forty-fifth Memoir of the Egypt Exploration Society, London, 1955, 29, 38.
- 53 H. Gardiner – T. E. Peet – J. Čerňý, *The Inscriptions of Sinai II...*, 277.
- 54 Az egyiptomiak más országok isteneihez fűződő viszonyáról lásd D. Devauchelle, „A propos de l'étranger et des ses dieux dans l'univers des anciens Egyptiens”: J. Waardenburg (szerk.), *Scholarly Approaches to Religion, Interreligious Perceptions and Islam*, Bern – Berlin – Frankfurt a. M. – New York – Paris – Wien, 1995, 179–207, különösen 193 skk.
- 55 D. B. Redford, *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, Princeton, 1993, 334; K. A. Kitchen, *The Third Intermediate Period in Egypt*, Warminster, 1986, 292, 308, 324.
- 56 D. B. Redford, *Egypt, Canaan and Israel ...*, 334.
- 57 K. A. Kitchen, *The Third Intermediate Period...*, 324.
- 58 D. B. Redford, *Egypt, Canaan and Israel ...*, 335.
- 59 G. E. Markoe, „The Emergence of Phoenician Art”: *BASOR* 279 (1990) 18, 22.
- 60 K. A. Kitchen, *The Third Intermediate Period...*, 334–341.
- 61 J. Taylor, „The Third Intermediate Period (1069-664 BC)”: *Shaw, The Oxford History of Ancient Egypt...*, 337.
- 62 Bész pöttyözéséről és Mafdet Hathorral való kapcsolatáról lásd Westendorf, „Beiträge aus und zu den medizinischen Texten”: *ZÄS* 92 (1966) 128–154, különösen 134–135, 141.
- 63 *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte...*, 279; Allam, *Beiträge zum Hathorkult...*, 82, 99–109.
- 64 Az ég úrnőjéről szóló vitáról lásd többek között M. Weinfeld, „The Worship of Molech and the of the Queen of Heaven and Its Background”: *UF* 4 (1972) 133–154; S. M. Olyan, „Some Observations Concerning the Identity of the Queen of Heaven”: *UF* 19 (1987) 161–174; K. Koch, „Aschera als Himmelskönigin in Jerusalem”: *UF* 20 (1988) 97–120.
- 65 R. Moftah, „Die uralte Sykomore und andere Erscheinungen der Hathor”: *ZÄS* 92 (1965) 44–45.